

فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده
دوره اول، شماره اول (پیاپی ۱)، بهار ۱۳۹۹
<http://jvfc.ir>
صفحات ۳۲-۱۷

چشم انداز حکمرانی دولت - شهر شبکه‌ای در ایران (افق ۲۰۵۰)

علی قربان پور (دشتکی)*، استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۱۹

چکیده

الگوی حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای به عنوان چشم انداز شهرهای ایران در دهه ۲۰۵۰ محسوب شده است که به صورت نیمه خود فرمان اداره می‌شود. فرضیه مقاله حاضر به این ترتیب است که اگر به واسطه توسعه فناوری های نوین، مشارکت شهروندان به صورت شبکه‌ای گسترش داده شود، آنگاه می‌توان الگوی حکمرانی دولت-شهر فرمانپذیر منفعل را به الگوی حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای تبدیل کرد. برای تحقق چنین چشم‌اندازی، باید روندهای گذشته، مناسبات کنونی و برنامه‌های آینده را در نظر گرفت. در بررسی روندهای گذشته، سه کلان‌روند تاریخی؛ کلان‌روند دولت-شهرهای خودفرمان، دولت‌شهرهای نیمه خودفرمان و دولت-شهرهای فرمان‌پذیر از عهد باستان تا زمان معاصر وجود داشته است، که فهم حکمرانی در این دولت‌شهرها باعث شناخت و انباشت‌های تاریخی از خود برای ترسیم چشم‌انداز مورد نظر می‌شود. از سوی دیگر، دولت-شهرهای آینده، مستلزم داشتن درکی از فضای جغرافیایی در چارچوب چرخش پارادایمی می‌باشند. برای راهبردی کردن چشم‌انداز مذکور، روش مقاله حاضر کیفی و بر اساس تکنیک پس‌نگری صورتبندی گردیده است و گام‌های راهبردی شش‌گانه، در رسیدن به چشم‌انداز، در آن، ترسیم شده است که این گام‌ها در بازه‌های زمانی ۵ ساله (از ۲۰۴۵ تا ۲۰۲۰) در قالب رهیافت‌های مختلف توسعه صورتبندی گردید. پس از آن، مأموریت، که هویت و اهداف نهادهای سیاستگذار در این راستا می‌باشند، مشخص می‌شود. نتایج نشان داد که برای رسیدن به چشم‌انداز دولت-شهر شبکه‌ای، عناصر مندرج در چرخش پارادایمی را باید درک نمود که به اعتبار آن، اقدام به ایجاد تحول در حکمرانی، سیاست، اقتصاد، آموزش و فناوری نمود. در نهایت با طرح پایداری شهری به عنوان هدف مندرج در مأموریت پژوهش، چند ارزش بنیادین، به عنوان اصول اخلاقی مستمر، معرفی می‌گردد که به منظور اتصال مأموریت سازمانی به چشم‌انداز، مورد توجه سیاستگذاران قرار گیرند.

واژه‌گان کلیدی: دولت-شهر شبکه‌ای، چشم‌انداز، حکمرانی، فضای جغرافیایی، چرخش پارادایمی

۱. مقدمه

سیاست و حکمرانی، به مفهوم تدبیر در اداره اجتماع انسانی، زمانی موجب رفاه و سعادت بشر گردید که در ملازمت با فضا، به مفهوم جغرافیایی آن، قرار گرفت. جمهور افلاطونی صورتی انتزاعی از سیاست‌اندیشی و سیاست‌ورزی بود که جهان هستی را سایه‌ای از آموزه‌ی مثلی مفروض قرار داد که به جای اینکه سیاست در خدمت بشر باشد، بشر در خدمت سیاست درآمد، هر چند که به اعتبارپولیس یا دولت-شهر به توصیف آسمانی سیاست پرداخت. ارسطو (معلم اول) وقتی در برابر استاد خود، افلاطون، قد علم کرد که فلسفه سیاسی را از آسمان به زمین آورد و سیاست را در فضای محدود شهر آتن صورت بندی نمود. واحد سیاسی مورد مطالعه ارسطو، همانند افلاطون، پولیس^۱ یا دولت-شهر است. این موضوعی است که عموم متفکرین یونان باستان به آن اعتقاد دارند و این خود نشان‌دهنده تأثیر محیط سیاسی و اجتماعی بر اندیشه‌های آنها است (صادقی، ۱۳۸۸). ارسطو، غایت شکل-گیری اجتماع دهکده را برای رفع نیازهای روزانه انسانی می‌دانست، اما این اجتماع وقتی مجبور به تامین نیازهای وسیع‌تری برای رفاه بشر شد، از ترکیب چند دهکده، جامعه سیاسی کامل تر شهر یا پولیس را شکل داد (همان: ۱۰۵). در دوره معاصر نیز، تحقق سیاست، به مفهوم مدرن آن، مستلزم تلفیق با فضای جغرافیایی یا سرزمینی می‌باشد. ماکس وبر در تعریف نظام سیاسی می‌گوید: اجتماع انسانی که مدعی انحصار کاربرد مشروع زور جسمانی در داخل سرزمین معینی است (عالم، ۱۳۷۷). گارنر نیز دولت را اجتماع انسان‌هایی می‌داند که در سرزمینی مشخص، حکومت سازمان‌یافته‌ای دارند که بیشتر ساکنان آن سرزمین بنا بر عادت از آن اطاعت می‌کنند (همان: ۱۳۷).

از سوی دیگر، مقصود از فضا در تلافی با سیاست، فضای جغرافیایی و مقوله‌ای تاریخی، اجتماعی سیاسی است که در بستر محیط فیزیکی نقش بسته است (نقل

از شکویی در حافظنیا و همکاران، ۱۳۹۴). هانری لوفور نیز تولید فضا را نه یک پدیده طبیعی یا استعلائی، بلکه یک تمامیت تاریخی و یک تولید اجتماعی می‌داند (فکوهی، ۱۳۹۶). مفهوم دیگر از فضا، فضای مجازی است که در اثر گسترش فناوری شکل می‌گیرد و منجر به حضور مجازی افراد در فضایی می‌شود که خود واقعیت نیست بلکه واقعیت حاد است. به طور کلی می‌توان گفت که از عهد باستان تا زمان معاصر، شهر [فضا] و سیاست ملازم یکدیگر بوده‌اند و بر یکدیگر همپوشانی زیادی داشته‌اند (همان: ۱۴۶).

گذار از عصر صنعتی به عصر پسا صنعتی یا عصر اطلاعات و فناوری های نوین، دارای ویژگی متفاوتی می‌باشد که عصر صنعتی فاقد آن بود. در عصر نوین (هزاره سوم میلادی)، ویژگی فرا زمانی- مکانی تکنولوژی و دستاوردهای بشری، باعث گردیده است که قطب‌بندی نظریه‌های توسعه، مثل جهان مرکز پیرامون، کشورهای شمال-جنوب، توسعه یافته-توسعه نیافته به کمک فناوری های نوین، تدریجاً کمرنگ شود. بر همین اساس، در جوامع مختلف، مرز میان جامعه شهری و روستایی به هم ریخته است که منجر به تحول و همگنی تقریبی در حوزه‌های مختلف مثل فرهنگ مصرف، الگوهای زندگی، سبک معماری منازل و خیابان‌ها و کنش‌های اجتماعی مشترک میان جوامع روستایی و شهری شده است. علاوه بر این، گسترش بحث جهانی شدن و دهکده جهانی به رغم وجود عوامل گسست جهانی مثل بنیادگرایی و تروریسم، دلالت بر از میان رفتن بسیاری از محدودیت‌ها و مرزهایی دارد که در حوزه‌های مختلف مثل اقتصاد، سیاست، فرهنگ و فناوری، توسط حکومت‌ها و دولت‌ها، شکل می‌گیرد و شکل‌گیری یک همبستگی ارگانیکی جهانی، در قلمروهای مختلف که مضمون بسیاری از برنامه‌های کلان چشم‌انداز آنها است، مویده این همبستگی ارگانیکی جهانی می‌باشد که از طریق همبستگی ارگانیکی جوامع شهری مدرن رشد و تکثیر یافته‌اند. شهرهای شبکه‌ای، به اعتبار امکانپذیری ارتباط شهروندان با محیط طبیعی و محیط

۱- Polis

مصنوع در آینده، حالت تکامل یافته تری از همبستگی ارگانیکی خواهند داشت. این همبستگی ارگانیکی یک تجربه زیستی متفاوت با روندهای تاریخی گذشته می باشد که توسط انسان مدرن شهری تجربه می شود. تجربه ای حیاتی که، مردان و زنان سراسر جهان، در چارچوب فضا و زمان، خویشتن، دیگران، امکان ها و خطرات زندگی شریک هستند و این مجموعه تجربه، مدرنیته نام دارد... که همه انسان ها را به هم مرتبط می کند (هوبارد، ۱۳۹۶) و تحقق آن در قالب صورت های گوناگون از «فضاهای شهری جدید» و سوژه های نسلی مشتاق تغییر متفاوت با گذشته می باشد. تمامی این تغییرات، نشان دهنده چرخش پارادایمی و شکل گیری پارادایمی جدید در جهان می باشد. در پارادایم جدید جهانی، عناصر اقتصاد، تکنولوژی و فرهنگ در حال شکوفایی می باشد. عناصر سه گانه مذکور، هیچگونه ملازمتی با زور و اطاعت، که شالوده اصلی سیاست تمرکزگرا هستند، ندارند. بنابراین جامعه امروز نیازمند پارادایم نوینی است، زیرا دیگر نمی توان به پارادایم سیاسی بازگشت، خصوصاً که مسائل فرهنگی به چنان درجه ای از اهمیت رسیده اند که تفکر اجتماعی باید خود را حول محور آنها سازماندهی کند (تورن، ۱۳۹۶).

از سوی دیگر، رشد اطلاعات و جامعه اطلاعاتی که به منزله پایان عصر صنعتی و ورود به عصر پسا صنعتی می باشد، دلالت بر انقلاب تکنولوژیکی دارد. از جمله مختصات جامعه اطلاعاتی عبارتست از فقدان هر گونه زور و جبریت محتوم؛ پایان دادن به تقسیم کار اجتماعی و تشکیلات طبقاتی؛ افزایش انعطاف پذیری اجتماعی؛ و ناکارآمدی خشونت سیاسی و جنگ (رک. به همان: ۱۸). معادلات و قواعد اقتصاد نیز دچار ناسازواری با جامعه می شوند، یعنی اینکه دیگر قواعد سنتی مثل عرضه و تقاضا جوابگو نیستند؛ بخش تولید و تولیدگر دیگر تعیین کننده نیست بلکه مصرف کننده است که در نحوه تولید، قیمت و عرضه و تقاضا نبض بازار را در دست می گیرد. در خصوص فرهنگ نیز، بنابر اعتقاد بسیاری، گروه های فرهنگی جایگزین گروه های

اجتماعی می شوند و روابط فرد با خودش به اندازه چیره شدن بر جهانی که به آن عادت کرده است، اهمیت می یابد (همان: ۲۰). فرد پس از برقراری رابطه با خود، با دنیای پیرامون نیز معناسازی می کند و مدل های جدیدی را، چه در عالم واقعی و چه در عالم مجازی، خلق می کند. اینجاست که شهر و مدیریت شهر برآمده از انتخاب و گزینش دیگران، برای فرد نامفهوم و ناخوشایند است و دنبال خلق خویشتن در یک واقعیت بیرونی، به نام شهر، خواهد بود. در این شرایط، سیاست و حکمرانی نیز دستخوش تحولات ساختاری خواهد شد. آنچه که از مضمون سیاست و حکمرانی در تعاریف قبلی استنباط می شد آن است که سیاست مبتنی بر زور و اطاعت می باشد و صرفاً نظریه ای در باب قدرت است. بنابر سه مولفه زور، اطاعت و قدرت؛ طبعاً سوژه سیاسی، که شهروندان هستند، تبدیل به سوژه هایی منفعل می شوند که توانایی برقراری هیچ نوع رابطه ای حسی و دیالکتیکی با فضای محیطی را ندارند و به تعبیر فوکو، در زیر لوای نظام مدیریتی تمرکزگرا، سوژه منقاد و تسلیم ناظر می شود. آنچه که در نتیجه چرخش پارادایمی، مدیریت سیاسی را ممکن است دچار دگرذیسی نماید، تبدیل سیاست مبتنی بر قدرت متمرکز سراسر بین به سیاست مبتنی بر فرهنگ، مشارکت و ایجاد رابطه حسی با فضای جغرافیایی و شکل گیری کنش ارتباطی است. بر همین اساس، ارسطو نیز، در کتاب اول سیاست، حکمرانی سیاسی را به منزله حکمرانی انسان های برابر می داند و یا در کتاب سوم، شهروند را به منزله کسی تعریف می کند که در حکمرانی و امر تحت حکمرانی بودن سهیم است (رانسیر، ۱۳۸۸). بر این اساس، شهروند در مدیریت شهر سهیم و آزاد است و خود را در شبکه کنشگری منفعل نمی یابد. فرد وقتی در مغناطیس شبکه جمعی قرار بگیرد، منافع فردی و هم منافع جمعی تامین می شود. ارسطو هم در کتاب هفتم سیاست، به صراحت سعادت فرد و اجتماع را یکی می داند و معتقد است که سعادت فرد در گروه اجتماع تحقق می یابد (ارسطو، ۱۳۸۷).

نمی‌توانند با فضای شهر رابطه شبکه‌ای برقرار کنند. از سوی دیگر، شهروندان با ساختار مدیریت سیاسی متمرکز که از سوی دولت مرکزی هدایت می‌شود، تبدیل به سوژه‌هایی منفعل و بی‌اراده می‌شوند که هیچگونه خلاقیت و نوآوری در مخیله آنها شکل نخواهد گرفت. با چنین مقدمه‌ای، مسأله پژوهش حاضر اینست که چه نوع چشم اندازی باید برای شهرهای ایران متصور شد؟ و در عمل چه نوع الگوی حکمرانی در کدام قلمرویی تحقق بخشد تا بتوان شهروندانی خلاق و نوآور در رقابت با عرصه جهانی بوجود آورد؟

۲. روش پژوهش

در شرایطی که مرزهای علوم شکسته شده است و جهان دچار پیچیدگی مضاعف گردیده است، در عین حال تغییرات با سرعتی پرشتاب زمان و مکان را در می‌نوردد، که این روند بر دامنه ابهامات ما در آینده می‌افزاید. در شرایط ابهام‌آلود، نامتجانس و تغییرات پرشتاب هزاره سوم، در این شرایط، بدون داشتن چشم اندازی از آینده، نمی‌توان سوار بر قطار جهانی توسعه شد. دیگر تحلیل روندهای خطی تاریخی، پیش بینی‌های پوزیتیویستی و تصمیمات از پیش آمده قادر به شناخت آینده نیستند. در این شرایط است که ضرورت چشم‌اندازنویسی محرز و برجسته می‌شود. چشم‌انداز (Vision) مفاهیم مختلفی را در بر دارد: فضایی که می‌توان آن را از موقعیتی خاص دید؛ ایده یا تصویر ذهنی؛ رؤیا و تصویری خیال‌پردازانه از آینده (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳).

چشم‌انداز یک مفهوم بسیار جوان است که از اواخر دهه ۱۹۷۰ به ادبیات آینده‌پژوهی و برنامه‌ریزی راهبردی راه یافته است، اما قدمتی به درازای تاریخ بشر دارد. ادوارد کورنیش چشم‌انداز را یک رؤیای پدیدار اثربخش می‌داند که نوعی تحقیق و کاوش ذهنی درباره رویدادهای احتمالی آینده می‌باشد. علاوه بر این، در هر فرد، سازمان، گروه و دسته باور مشترک به چشم‌انداز وجود داشته باشد. آنگاه چشم‌انداز، فراتر از یک ایده، به

در خصوص فضاهای جدید شهری، برآمدن مباحثی راجع به فضای شهری، توسعه پایدار شهری و مدیریت شهری و الگوهای نوین برنامه ریزی شهری مثل شهر مجازی، شهر هوشمند، شهر آینده، شهر خلاق و شهر الکترونیکی که نظام مدیریت سیاسی تمرکزگرا و سلسله‌مراتبی در این گونه شهرها، دیگر چندان محلی از اعراب ندارد و همچنین شکل‌گیری نسل جدیدی که خواهان تغییر شتابناک و فراسیاسی می‌باشد که فضای شهری جامعه ایران، به دلایلی که خارج از بحث این پژوهش می‌باشد، از چنین فضاهای مدرنی هنوز چندان برخوردار نیست، اما برخوردار از نسل جدیدی است که هویتش، در مقام سوژه، چندان تفاوتی با همتهای نسلی خود در جهان فوق مدرن ندارد. به تعبیر یک انسان‌شناس فرهنگی، سوژه ایرانی می‌خواهد «چیزی که هست نباشد». این میل به نبودن و نماندن در حال و روز کنونی، این «شوق تغییر» از زمان ناصرالدین‌شاه آغاز شده و «گفتمان تغییر» را شکل داده است. تحول در «شیوه زندگی» ایرانی از زندگی عشایری، به روستایی، از روستایی به شهری، و امروزه هم از «شهری به کلانشهری» بنیان این «شوق تغییر» است (فاضلی، ۱۳۹۸).

اما در واقعیت امر، در مدیریت شهری ایران کنونی، به این دلیل که رابطه جامعه، فضا، فرهنگ و سیاست از هم گسسته است، بنابراین تغییرات پارادایمی مذکور، چندان در تغییر فضای شهر و سوژگی جدید، مؤثر نبوده است. از سوی دیگر، در مجامع دانشگاهی و مراکز سیاستگذاری، با هدف برقراری رابطه دیالکتیکی بین فضای جغرافیایی و منابع انسانی و تشکیل یک شبکه کنشگر^۱، تا کنون اقدامی صورت نگرفته است. به عنوان نمونه معماری کلانشهرها در ایران، فضاهای فرهنگی و نمای خیابان‌ها و میادین، صرفاً کپی شده از روی الگوهای قدیمی شهرهای غربی می‌باشد و شهروندان

۱ - نظریه شبکه کنشگر (Actor Network Theory) دلالت دارد بر ترکیب مسائل اجتماعی و فناوری و تسری عاملیت یا سوژگرای از انسانها به غیر انسان‌ها (اشیاء) (رک هوبارد، همان: ۲۳۶-۲۳۲).

چنین ادراکی، راهنمای عمل آینده پژوهان، در تعمیق بخشیدن به مراحل بعدی چشم‌اندازنویسی می‌باشد. چشم‌انداز همان تصویر کلی، همه‌جانبه و واقع‌بینانه از آینده مطلوب می‌باشد که در قلب و ذهن مجموعه افراد مشترکاً شکل می‌گیرد؛ مأموریت کاری است اکتشافی، پایدار، مستمر، روشن و دقیق که از امروز آغاز می‌شود و تا رسیدن به چشم‌انداز ادامه دارد؛ و ارزش‌های بنیادین در واقع باورها و اصول بنیادینی هستند که عمیقاً به آنها معتقدیم و تحت هیچ شرایطی آنها را زیر پا نمی‌گذاریم، به عبارتی ارزش‌ها نقش راهنما را دارند و به افراد، سازمان‌ها و جوامع کمک می‌کنند در مسیر درست قرار گیرند و توفان مشکلات، آنها را از مسیر درست [و از قبل تعیین شده] منحرف نکنند (همان). پرسش چشم‌انداز نیز معمولاً به صورت به کجا می‌خواهیم برویم؟ یا اینکه سناریوی مطلوب (مرجع) چیست؟ مطرح می‌شود. حال اگر چشم‌انداز را غایت آرمانی یک روند علی-معلولی در حال تکامل در نظر بگیریم، نیاز به تکنیکی داریم که روند مورد نظر را عینیت بخشد، که چنین تکنیکی، پس‌نگری نام دارد که این تکنیک، پس از ترسیم خطوط کلی چشم‌انداز در یک افق بلند مدت ۱۰ یا ۲۰ یا ۳۰ ساله، به کار گرفته می‌شود. پس‌نگری چگونگی یا کیفیت تحقق چشم‌انداز را طی فرایند زمانی معکوس، ترسیم می‌کند (مرحله عملیاتی چشم‌انداز). پس‌نگری، نقطه مقابل پیش‌بینی است؛ در پیش‌بینی، ما در زمان حال می‌ایستیم و به آینده (آینده‌ای که احتمالاً به وقوع می‌پیوندد) نگاه می‌کنیم. اما در پس‌نگری ما خود را در آینده دلخواه‌مان تصور می‌کنیم و از آنجا به زمان حال نگاه می‌کنیم (همان، ص ۱۲۲)؛ پس‌نگری در یک بافتار اکتشافی و پیش‌بینی در یک بافتار استدلالی انجام می‌گیرد؛ پس‌نگری به واسطه هدف و پیش‌بینی بر اساس روابط علی شکل می‌گیرند؛ اصول اساسی پس‌نگری، عدم قطعیت و عدم تعین است، ولی اصول اساسی پیش‌بینی، جبرگرایی و پیشگویی‌پذیری است (سردار، ۱۳۹۶).

نیرویی الهام بخش تبدیل می‌شود که حال را به سمت آینده‌ی پیش‌بینی شده می‌کشاند (کورنیش، ۱۳۹۴). بنابراین، بر اساس یک تعریف جامع، چشم‌انداز، تصویری جذاب از آینده مرجح (مطلوب) است که والاترین آرمان‌های یک گروه، سازمان و جامعه را به زبانی روشن، مستدل و اطمینان‌بخش بیان می‌کند. چشم‌انداز از نگاه آینده‌پژوهان، تنها یک تصویر نیست، بلکه یک بیانیه است که چندین مؤلفه را شامل می‌شود. یک بیانیه چشم‌انداز باید به پنج پرسش اساسی پاسخ دهد (همان):

- ۱- از کجا آمده‌ایم؟ (ادراک تاریخی)
- ۲- به کجا می‌خواهیم برویم؟ (چشم‌انداز)
- ۳- چگونه برویم؟ (پس‌نگری)
- ۴- ما که هستیم و در چه مسیری باید حرکت کنیم؟ (مأموریت)
- ۵- خطوط راهنما یا خط قرمزهای مسیر کدامند؟ (ارزش‌های بنیادین)

ادراک تاریخی، مفهومی شناختی است که مستلزم درک تاریخی از قواعد و رفتارهای انباشتی جامعه هدف می‌باشد. هر برنامه چشم‌اندازی که در خلائی غیرتاریخی صورتبندی می‌شود، صرفاً یک اتوپیایی بیش نیست. بنابراین، تمایز اتوپیا و چشم‌انداز در اینست که اتوپیا، عنصر تاریختی و امر واقع را نادیده می‌گیرد و یک خیال‌پردازی انتزاعی غیرزمانمند می‌باشد که زاینده ذهن یک فرد (نه افراد) می‌باشد؛ اما چشم‌انداز در چارچوب نگاه کل‌نگرانه و مشارکت‌جویانه‌ی ناظر بر توانایی‌ها و نقاط ضعف، ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل تاریخی، مقتضیات فرهنگی و انسان‌شناسی بومی جامعه هدف ترسیم می‌شود.

بررسی فرایندهای تاریخی، انسان‌شناختی و اجتماعی به صورت کلان‌روایت، منجر به کشف قواعد و هنجارهایی می‌شود که موتور محرک هر پارادایم مندرج در هر کلان‌روایت می‌باشند؛ در نتیجه منجر به شکل‌گیری ادراک^۱ ما از موقعیت کنونی می‌گردد که

که خطا نرود. کشف، شفاف‌سازی و اولویت‌بندی ارزش‌ها یک گام مهم و اساسی در تدوین چشم‌انداز است. ارزش‌ها در واقع باورها و اصول بنیادینی هستند که عمیقاً به آنها معتقدیم و تحت هیچ شرایطی آنها را زیر پا نمی‌گذاریم (همان: ۱۱۸). ارزش‌ها در واقع نقش راهنما را دارند و به افراد، سازمان‌ها و جوامع کمک می‌کنند در مسیر درست قرار بگیرند و توفان مشکلات، آنها را از مسیر درست منحرف نکند. ارزش‌ها، باورهایی هستند که بر اساس آنها تصمیم می‌گیریم و عمل می‌کنیم (همان). ارزش‌های بنیادین (راهبردی) ارزش‌هایی هستند که به ندرت در طول زمان تغییر می‌کنند، و یا شاید هرگز تغییر نمی‌کنند در برابر ارزش‌های عملیاتی (تاکتیکی) که دائم بر حسب مقتضیات زمان و مکان می‌توانند تغییر کنند) چرا که ریشه در باورهای قلبی دارد (ملکی فر و ملکی فر، ۱۳۹۷). در برنامه چشم‌انداز، چشم‌اندازی اصولی است که مبتنی بر ارزش‌های بنیادین باشد.

حال پرسش اصلی پژوهش آن است که چگونه می‌توان الگوی حکمرانی دولت-شهر فرمانپذیر را به الگوی حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای تبدیل کرد؟ که در پاسخگویی به پرسش مورد نظر، فرضیه پژوهش عبارتست از: هرگاه، به واسطه توسعه فناوری‌های نوین، مشارکت شهروندان را به صورت شبکه‌ای گسترش دهیم، آنگاه می‌توان الگوی حکمرانی دولت شهر فرمان‌پذیر منفعل را به الگوی حکمرانی دولت شهر شبکه‌ای تبدیل کرد. شیوه گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای و پردازش داده‌های تحقیق به صورت کیفی می‌باشد.

۳. یافته‌های تحقیق

۳-۱. ادراک تاریخی از حکمرانی شهری (از کجا آمده ایم؟)

در این مرحله سیر کلی کلان‌رود حکمرانی شهری از گذشته دور تا اکنون (بر مبنای سال ۲۰۲۰) ارائه می‌گردد. هدف از طرح این بخش، «کشف» قواعد و رفتارهای حاکم بر پارادایم‌ها یا دوره‌های تاریخی

فرایند پس‌نگری شامل پرسیدن یک سری سئوالات مرتبط با زمان است. ما از آینده‌ای شروع می‌کنیم که چشم‌انداز در آنجا قرار گرفته و سپس به عقب [زمان حال] برمی‌گردیم (همان). در این فرایند، نقاط عطفی را در فواصل زمانی دو، سه یا پنج ساله (از سمت نقطه چشم‌انداز به سمت اکنون) مشخص می‌کنیم و برای هر نقطه عطفی این پرسش را مکرراً می‌پرسیم: چه اتفاقی باید در نقطه عطف t_x بیفتد تا موجب وقوع اتفاقات مطلوب در نقطه t_z گردد؟ که این اتفاقات در قالب تعیین هدف‌ها و تعیین راهبردها به برنامه چشم‌انداز نویسی وجه عملیاتی می‌دهد.

به طور کلی، پس‌نگری بدیل تحلیل روندهایی می‌باشد که، به دلیل افزایش شتاب تغییرات پارادایمی و تکثر عدم قطعیت‌ها، نمی‌توانند استمرار یابند. به عبارتی، پس‌نگری یعنی عدم اعتماد به تداوم کلان‌روندهای تاریخی و چرخش ۱۸۰ درجه‌ای روندهای تاریخی. پس‌نگری یک ابزار اساسی برای برنامه‌ریزی شهری، تصویر آینده‌های شهرها، مدیریت منابع از قبیل آب و انرژی، توسعه حمل و نقل و بررسی مسائل پایداری است. ضرورت بکارگیری پس‌نگری به عنوان یک روش برنامه‌ریزی زمانی مفید است که روندهای فعلی مساله‌ساز می‌شوند، زمانی که مشکلات واقعاً پیچیده‌اند و راه‌حل‌های فعلی بی‌معنی‌اند، یا زمانی که نیاز دارید یک گروه، جامعه یا شهری را تهییج کنید تا به یک آینده مطلوب شکل دهند (همان). مأموریت هویت‌بخش و معنابخش جامعه هدف به حساب می‌آید و کار ویژه‌ای است که از سوی جامعه هدف، به نهاد یا سازمان یا فرد یا گروه داده می‌شود تا طی فرایندی، در مسیری مشخص، چشم‌انداز را مطابق با ارزشها تحقق بخشد. مأموریت، کاری است که از امروز آغاز می‌شود و تا رسیدن به چشم‌انداز به طور مستمر ادامه دارد. مأموریت در واقع مسیر حرکت را ترسیم می‌کند و دارای ویژگی‌هایی مثل اکتشافی، استمرار یابنده و روشن و دقیق باشد (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳).

ارزش‌های بنیادین همچون علائم جاده‌ای است که کیفیت حرکت را در طول مسیر به راننده نشان می‌دهد

خودفرمان سلسله‌مراتبی را در دوره سلوکیان و پارتیان میدانند. به این ترتیب که حکومت پادشاهی مرکزی فرمانروای اصلی حاکم بر ساتراپ‌ها (تقسیمات سیاسی-جغرافیایی) بود و شهرهای مستقر در ساتراپ‌ها مراحل رشدی را طی میکردند تا به درجه نیمه-خودفرمانی برسند که از این مرحله به بعد، از طرف دولت مرکزی، عنوان پولیس را به آنها اختصاص میدادند که شهرهای پولیسی که نسبت به سایر شهرهای ساتراپ‌نشین از درجه خودکفایی بیشتری برخوردار بودند، در مدیریت سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اداری استقلال بیشتری داشتند که عمده این شهرها دارای صبغه‌ای نظامی بودند، دیاکونوف، ایران‌شناس روسی، در این خصوص، اظهار می‌دارد:

برخی از کلنی‌های نظامی که از لحاظ اقتصادی در شرایط مساعدی قرار داشتند و موقعیتشان از دیدگاه گسترش بازرگانی مناسب بود به سرعت ترقی کرده به صورت شهر در آمدند و رسماً از طرف سلوکیه عنوان "پولیس" دریافت داشتند (دیاکونوف، ۱۳۵۱).

از آنجا که الگوی پولیس‌ها، برگرفته از یونان باستان بود که توسط اسکندر مقدونی در سراسر ایران‌زمین تجویز گردید، حکمرانی جمعی در بدنه اجتماعی شهرها به رسمیت شناخته شد و بسیاری از امورات در سایه جمع، نه فرد، تحقق می‌یافت. به عنوان نمونه، در شهرهای پولیس شده، مالیات به صورت جمعی پرداخت می‌شد. در کشور سلوکیه، مالیات‌های دسته‌جمعی نیز متداول بوده است؛ با این که مالیات مزبور مستقیماً به فرد اتباع کشور تعلق نمی‌گرفت بلکه از جماعتی که عضو آن بوده‌اند، اخذ می‌شده است. مالیات فوروس^۲ که شهرها می‌پرداختند در شمار مالیات‌های دسته‌جمعی بوده است و شهرها، نه افراد، مبلغ ثابت و معینی تحت این عنوان می‌پرداختند. در پولیس‌های

می‌باشد، که این کشف از جنس معرفت‌شناسی می‌باشد. معرفت‌شناسی قواعد و رفتارها، به آینده‌پژوه بینش راهبردی تفویض می‌کند که سطح و کیفیت اقدام خود را در راه رسیدن به چشم‌انداز، بر اساس مصالح و مقتضیات موجود، عینیت بخشد. بر این اساس، کلان‌روندهای حکمرانی در ایران را از دوره باستان تا کنون (دوره جمهوری اسلامی) مورد بررسی قرار می‌دهیم که این کلان‌روندها در قالب سه الگوی حکمرانی شهری (از گذشته تا کنون)، یعنی الگوی دولت-شهر خودفرمان، الگوی دولت-شهر نیمه خودفرمان سلسله‌مراتبی و الگوی دولت-شهر فرمان‌پذیر مطرح می‌کنیم، سپس الگوی چشم‌انداز خود را با عنوان دولت-شهر نیمه خودفرمان شبکه‌ای (برای آینده) بررسی خواهیم کرد.

۱-۱-۳. الگوی حکمرانی دولت-شهر خودفرمان

فلسفه شکل‌گیری بسیاری از شهرها در ایران، در تقابل با حکومت مرکزی شکل گرفتند و در اصل خاستگاه و غایت شکل‌گیری آنها، استقلال سیاسی-اداری آنها بوده است (نقل به مضمون از سلطانزاده در بوشاسب و انیکایی، بی تا). بنابراین، استراتژی شکل‌دهی به شهرهای مهم در ایران، تشکیل مدیریت نوپای سیاسی میباشد، که متفاوت و کاملاً مستقل از مدیریت سیاسی حکومت مرکزی بوده است. چنانکه بنای پاسارگاد، توسط کورش، در سرزمین پارس و گور یا فیروزآباد توسط اردشیر، پیش از رسیدن آنها به مقام شهریاری، هر دو به نشانه سرباز زدن از فرمان یا قیام در برابر پادشاه ماد و اردوان پنجم، پادشاه اشکانی توجیه شد. به این ترتیب، عامل اصلی ایجاد تعدادی از شهرها، جنبه سیاسی-حکومتی بوده و این پدیده در طول تاریخ همچنان ادامه داشته است (نقل از ورجاوند در همان منبع).

۳-۱-۲. الگوی حکمرانی دولت-شهر نیمه خودفرمان

این الگو، ریشه دیرینه‌ای در تمدن ایران دارد. مستندات تاریخی، خاستگاه شکل‌گیری الگوی دولت-شهر نیمه-

۱ - دیاکونوف بر این امر تاکید دارد که الگوی دولت-شهر نیمه خودفرمان در سنت مدیریت شهرهای شرقی هم وجود داشته است. بنابراین، چنین الگویی را منحصر به یونانیان نمی‌دانند (رک همان منبع از ص ۲۳ تا ۲۵).

سلوکیان، افراد شهر، دارای حقوق اجتماعی و حق مالکیت بودند، به این منوال که افراد در مجمع پولیس کامل الحقوق بودند و شورای انتخابی شهر و دادرسان انتخابی داشتند. جامعه شهر نه تنها حق داشت در حیات اجتماعی شرکت کند بلکه امتیاز دیگری را نیز دارا بود یعنی می‌توانست اراضی ملکی [نیز] داشته باشد. در زمان پارتیان، تعداد پولیس‌ها، به مراتب، افزایش بیشتری داشته است. در اسناد مکشوفه مربوط به دوره پارتیان، به نظر می‌رسد که پولیس یا مقامات شهری وقتی در مساله‌ای دچار مشکل می‌شدند، مستقیماً به پادشاه مراجعه می‌کردند. با این وجود، اسناد و مدارک کمتری مربوط به پارتیان حاکی از شباهت شیوه مدیریت و دولت شهرها از جمله در مالیات، مشابه اشکانیان بوده است. (همان).

۳-۱-۳. الگوی حکمرانی دولت-شهر فرمان پذیر

این الگو هم در مقایسه با الگوی قبلی از ویژگی سلسله مراتبی برخوردار است اما نظام سلسله مراتبی درون شهری به شدت به حکمرانی کشور دولت^۱ وصل است. در پرتو الگوی مذکور، الگوی دولت-شهر فرمان پذیر شکل می‌گیرد. این الگو از دیرباز (حکومت ساسانیان تا جمهوری اسلامی) تاکنون بر کشور ایران حاکم می‌باشد. از نوشته‌های مربوط به شهرهای ایران چنین بر می‌آید که شهر و شکل فضای کالبدی آن به مثابه نهادی تابع مستقیم نظام حکومتی و اداری بوده است (نقل از فلاسکی در بوشاسب و انیکایی، همان). الگوی شهر فرمان‌پذیر نیز ریشه در سنت برنامه ریزی شهری و مدیریت شهری در ایران باستان دارد که بعد از ورود اسلام به ایران استمرار یافت، با این تفاوت که

مسجد و مراکز دینی، مورفولوژی شهری را تابع گفتمان خود نمودند و امور مدنی و اجتماعی، در مغناطیس آموزه‌های دین اسلام و شریعت فقهی، در قالب جدیدی، صورتبندی گردیدند. بر اساس منابع تاریخی، بعد از روی کار آمدن ساسانیان، روند مدیریت سیاسی شهر، سمت و سوی تمرکزگرا به خود گرفت. بدین ترتیب که شهرها، به تدریج، استقلال خود را از دست می‌دادند و تابع فرمان‌های پادشاهان مقتدر ساسانی می‌گشتند. در دوره ساسانی (قرن ششم میلادی)، شهرهای زیادی شکل گرفت که مراتب پررونق‌تر و متعددتر از دوره‌های قبل بودند. در این دوره، الگوی دولت-شهر نیمه خودفرمان، با طرح مسأله یونانی‌زدایی، کم‌کم منسوخ و مداخلات دولت مرکزی افزایش یافت اما به موازات این اقدامات، از آنجا که دولت مرکزی به شدت به اقتصاد شهری وابسته بود، شهرها در جهت توسعه بازرگانی و تجارت و ضرورت برقراری روابط اقتصادی با همسایگان رشد چشمگیری پیدا کردند. شهرهای جدید ساسانی، تشکیلات پولیس در دوره اشکانیان و پارتیان را نداشتند و شهرهای پولیس قدیم هم در زمان ساسانیان تشکیلات خود را از دست دادند. در شهر شوش که جنبه شهرهای پولیس را داشت پس از آنکه اغتشاشاتی به پا شد، به دست شاپور دوم به کلی ویران گردید و ساکنین آن معدوم شدند و به جای آن شهر تازه‌ای به نام «اران خوره شاپور» بنا گردید (صدیق سروستانی، ۱۳۹۱). نخستین پادشاهان ساسانی از بنیانگذاران بزرگ شهرها (۱۰۴ شهر) بوده-اند (به نقل از *شهرستان‌های ایران* ترجمه صادق هدایت در همان). به گفته طبری در تاریخ طبری، اردشیر بابکان ۸ شهر تازه ساخت: اردشیر خوره، رام اردشیر، رو اردشیر، هرمزد اردشیر یا سوق‌الاهواز، وه اردشیر، استرآباد، پاسا اردشیر، و به اردشیر. شاپور دومین پادشاه این دودمان نیز شهرهای بسیاری پی‌افکند که از آن جمله است گندی‌شاپور، وه شاپور، نیشاپور، بدان اندیوشاپور، شاپور خواست و بلاش شاپور (همان). شهر نشینی در دوره‌ی اسلامی، از یکسو، از ادامه یافتن، و از سوی دیگر، از دگرگونی زندگی شهری ساسانی پدید

۱ - دولت-کشورهای متمرکز یا تک‌ساخت، آنهایی هستند که یگانگی سیاسی- اداری با هم در یکجا بدست دولت [مرکزی] است؛ به عبارتی، تصمیمات، مأخوذ از مرکز و در مرکز است و دستورهای اجرایی از بالا به پایین نازل می‌شود. همه اقتدارهای دولتی در پایتخت متمرکز است و سپس از آنجا به استان‌ها، شهرستان‌ها، بخش‌ها، دهستان‌ها تا روستاهای دورافتاده، بال و پر می‌گسترند (قاضی، ۱۳۸۰، ص ۲۴۳).

که دولت قاجار مجالی برای تدوین سیاست‌های شهرگرایی نمی‌یابد، این دولت موفق می‌شود مهر و نشان خود را بر پیکره پایتخت و به تبع آن مراکز ایالت بزند (همان). این روند با تغییرات متعدد در دوره پهلوی دوم و نظام جمهوری اسلامی استمرار یافت که در هر دوره‌ای ویژگی‌های خاص مربوط به خود را داشت.

۲-۳. تدوین چشم‌انداز الگوی حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای در ایران ۲۰۵۰ (به کجا می‌خواهیم برویم؟)

الگوی دولت شهر خودفرمان، عملاً به معنای خودمختاری و تجزیه‌طلبی، امکان ناپذیر است. طرح این امکان‌ناپذیری نه از سر موضع‌گیری ایدئولوژیکی، ناسیونالیستی بلکه به خاطر عدم وجود توانمندی‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ... در شهرهای ایران برای تحقق آن است. در سطح جهان هم شکل‌گیری الگوی دولت-شهر خودفرمان، به جز واتیکان، امکان‌پذیر نیست و در شهرهایی مانند هنگ کنگ یا ماکائو که به دنبال دستیابی به چنین الگویی می‌باشند، مشکلات عدیده‌ای، توسط دولت‌های مرکزی یا سایر کشورهای مداخله‌گر، علیه آنها بوجود خواهد آمد. الگوی دولت-شهر فرمانپذیر نیز، بر اساس چرخش پارادایمی و تعریف جدیدی که از سیاست در تلاقی با فضای جغرافیایی شد، برای دهه‌های آینده نه تنها کافی نیست بلکه توان پاسخگویی به مطالبات شهری و شهروندی را نیز ندارد. آنچه را که می‌توان از مباحث قبلی استنباط و استخراج نمود، الگوی دولت-شهر شبکه‌ای نیمه خود-فرمان می‌باشد که هم می‌تواند پاسخگوی تعریف جدید از سیاست باشد و هم به توسعه پایدار فضای شهر کمک کند. اگر زمان مبدأ ۲۰۲۰ میلادی فرض شود، در دهه ۲۰۵۰ میلادی (۳۰ سال آینده)، در خصوص نوع فضای حکمرانی شهرهای ایران، با توجه به تحولات پارادایمی و وجود سناریوهای ممکن، محتمل، باورپذیر و مرجح یا مطلوب، سناریوی مطلوب ما کدام خواهد بود؟ در نتیجه، پرسش عملی آن است که، ۳۰ سال آینده، فضای حکمرانی شهرهای ایران چگونه

آمد. در این دوره وضع سیاسی (اداری و نظامی)، اقتصادی و اجتماعی شهر همچنان پابرجا ماند و به علت وسعت امپراتوری اسلامی و گسترش بازار مبادلات در قرن‌های سوم و چهارم، شهرنشینی رونق فراوان یافت و سیمای شهرها دگرگون شد. در دوره اسلامی، سازمان‌های دینی نیز با شالوده‌ی زندگی شهری اهمیت زیادی پیدا کردند و مسجد آدینه (یا مسجد جامع) از اجزای اصلی نظام اجتماعی شهر شد (همان). این الگو، با تغییرات مکرر، ولی با همان درونمایه شهر اسلامی-ایرانی، تا اواخر عهد قاجار استمرار پیدا کرد. شهرها در ایران عهد قاجار و ماقبل آن، از نظر معماری و از لحاظ مدیریت سیاسی، الگوی مشخصی نداشتند. در تحولات شهر، قدرتمندان محلی و مرکزی دخل و تصرف ایجاد می‌کردند و به نوعی هیچگونه ضابطه‌ای در مدیریت شهرها وجود نداشت. در پیمودن این سیرهای نابرابر و گاه متضاد، دو عامل محلی و مرکزی مداخله داشتند. عامل محلی بدون توافق‌های ضمنی با مرکز، کارایی نداشت و عامل مرکزی می‌توانست بدون کسب توافق مقامات محلی به احداث بناها و خیابان‌ها، میدان‌ها و محله‌های مسکونی و باغ‌های عمومی اقدام کند. در واقع در ساخت شهرهای ایران بجای قانون خواسته‌های فردی و شخصی دخیل بودند و نتیجه آن شهری باز و پذیرنده دگرگونی‌هایی بود که دستاوردهای آنها در مکان محدود اجرای آنها و در ارتباط با بازدهی آنی آنها اندازه‌گیری می‌شد (نقل از فلامکی در دنیای اقتصاد، شماره ۲۱، ۴۴۴۶/۰۷/۱۳۹۷). از عهد ناصرالدین شاه به بعد و به ویژه در روند شکل‌گیری زمینه‌های انقلاب مشروطه، مدرنیته به تدریج وارد ایران شد و فضای شهر در ایران صورتی جدید به خود می‌گرفت به گونه‌ای که از دهه ۱۳۰۰ شمسی با پذیرش مدرنیته و پیروی از الگوهای غربی، تغییرات وسیع‌تر آغاز شد. اگرچه دوره قاجار مترادف با تغییرات عمده اقتصادی-اجتماعی و سیاسی در مقیاس جهانی است و با اینکه شدت این تغییرات و پیوند مرحله به مرحله اقتصاد ایران با سرمایه‌داری جهانی با چنان سرعتی انجام می‌گیرد

باید تعاملی دو سویه میان انسان و تکنولوژی ایجاد گردد که برتری سوژگی یا سلطه یکی بر دیگری در آن شکل نگیرد. از این رو لاتور، با برگزیدن رویکردی باز به مطالعه‌ی پدیده‌های اجتماعی (مثلاً دنیا را شبکه‌ای ارتباطی از اشیاء، افراد و بازنمایی‌ها دانستن) با تولید عملی قدرت از طریق تعاملات شبکه‌ای که ثبت عمل گران نیز بخشی از آن است، مفاهیم عاملیت را به غیر انسان‌ها نیز تسری داد (هوبارد، ۱۳۹۶). آنچه تا کنون مطرح گردید، ذیل عنوان نظریه شبکه‌ی کنشگر قرار می‌گیرد که این نظریه، در اصل، پشتوانه فلسفی دولت شهر شبکه‌ای می‌باشد.

۳-۳-۲. شبکه سیستم‌های پیچیده حکمرانی دولت-شهر

شبکه نیز، استعاره‌ای است که بر سیستماتیک بودن و پیچیدگی سیستمی که شمولیت تکنولوژی و انسان را در کنار هم دارد، دلالت می‌کند. یعنی اینکه در دولت شهر آینده، نه تکنولوژی فارغ از بافت انسانی کارکرد دارد و نه انسان خارج از بافت تکنولوژی (دوسک، ۱۳۹۳). در دولت-شهر شبکه‌ای، انسان با سیستمی پیچیده مواجه خواهد بود که هیچگونه سختی با الگوهای مطروحه قبلی ندارد. انگاره‌ی سیستم در الگوی چشم انداز، دلالت بر یک سیستم باز دارد نه بسته. این سیستم به طور مداوم هم با محیط داخلی و اجزا (مشمول بر انسان و تکنولوژی و اشیاء پیرامون) و هم با محیط بیرونی و اکوسیستم یا طبیعت در ارتباط متقابل می‌باشد که این ارتباط، در شرایط عدم تعادل است و بنابراین نوعی پویایی و سیالیت مبتنی بر ثبات و تعادلی کل‌نگرانه وجود دارد. از سوی دیگر، شرایط عدم تعادل سیستم، میل سیستم را به پیچیدگی افزایش می‌دهد. پیچیدگی در وهله‌ی اول یک بافت است، بافتی با اجزایی ناهمگن که به گونه‌ای جدایی‌ناپذیر گرد آمده‌اند: پیچیدگی، ناسازه‌ی یگان و بسیاریگان را پیش می‌کشد؛ و سپس، پیچیدگی در واقع بافت رویدادها، کنش‌ها، برهم‌کنش‌ها، واکنش‌ها،

می‌تواند باشد؟ ساختار مطلوب دولت-شهر شبکه‌ای نیمه خودفرمان، دو وجه شبکه‌ای و نیمه خودفرمان دارد.

۳-۳-۳. مختصات ساختاری دولت-شهر شبکه‌ای ۳-۳-۱. شبکه کنشگران دولت-شهر

کاستلز در نظریه‌ی «جامعه‌ی شبکه‌ای»، بحث خود را از مفهوم شبکه آغاز کرده و آن را مجموعه‌ای از نقاط اتصال یا گره‌های به هم پیوسته تعریف کرد. به عبارتی شبکه، مجموعه‌ای از اتصالات میان اجزای یک واحد است. از نظر کاستلز، شبکه‌ها ریخت اجتماعی جدید جوامع ما را تشکیل می‌دهند و گسترش منطق شبکه-ای تغییرات چشمگیری در عملیات و نتایج فرایندهای تولید، تجربه، قدرت و فرهنگ ایجاد می‌کند (بابایی فرد و همکاران، ۱۳۹۳). گسترش شبکه در شهر آینده، صرفاً به کنش ارتباطی شهروندان ختم نمی‌شود، بلکه رابطه میان شهروندان و اشیاء و طبیعت رابطه‌ای تعاملی خواهد بود. بنابراین، به جای پذیرش اندیشه‌هایی که می‌گویند فناوری به جامعه شکل می‌دهد، علوم اجتماعی شاهد چرخشی چشمگیر به سوی ترکیب مسائل اجتماعی و فناوری است (هوبارد، ۱۳۹۶). از لحاظ نظری، پذیرش اینکه بین فناوری و جامعه روابط پیچیده‌ای برقرار است که به تدریج آشکار می‌شوند تا حد زیادی مدیون کار کسانی است که در مطالعه علم، فناوری و جامعه فعال هستند (همان: ۲۳۵). برونو لاتور^۱ از آمیختگی کنشگران سخن می‌گوید و معتقد است که انسان و تکنولوژی به لحاظ تاریخی درهم آمیخته‌اند به گونه‌ای که نه ذات انسانی و تکنیکی محض وجود ندارد؛ همچنین نه ساحتی به‌عنوان جامعه انسانی وجود دارد و نه ساحتی به‌عنوان تکنولوژی؛ آنچه انسان‌ها با آن مواجه هستند، شبکه‌ای از کنشگران انسانی و غیرانسانی است (سایت فرهنگ امروز، ۱۳۹۷). بر اساس دیدگاه کلی، در پیوند میان انسان و فناوری در خصوص چشم‌انداز شهر شبکه‌ای،

۱- Bruno Latour (متولد ۱۹۴۷-فرانسه) فیلسوف متخصص علم و فناوری و نظریه شبکه‌ای می‌باشد.

قطعیته‌ها و اتفاق‌هایی است که جهان را می‌سازند (مورن، ۱۳۷۹)

۳-۳-۳. شبکه حکمرانی شهر-دولت

حکمرانی در این سیستم پیچیده، به صورت نوعی حالت خود-سازماندهی^۱ می‌باشد؛ زیرا که تمایز سوژه ابژه (حاکم محکوم) کمرنگ می‌شود. به قول مورن، امتیازهایی که تا کنون از آن سوژه بود، در می‌یابیم که سوژه کتیویته انسانی، سرچشمه و ریشه‌هایش را در جهان به اصطلاح ابژکتیو بیابد (همان). قدرت سیاسی به واسطه اعمال زور و اطاعت‌پذیری معمولاً یکجانبه، حضوری فیزیکی و پر رنگ در محیط شهر دارد. کاستلز کمرنگ شدن سوژه انسانی را به نفع ابژه به گونه‌ای بیان می‌کند که در فناوریهای ارتباطات و رسانه‌ها، جسمانیت رنگ می‌بازد و تعلق و دگرگون می‌شود. این چشم‌اندازی بی‌زمان از شبکه‌های رایانه‌ای و رسانه‌های الکترونیکی است که در آن همه جلوه‌ها یا فوری هستند یا از هر گونه توالی پیش‌بینی‌پذیر بی‌بهره‌اند. کاستلز در [کتاب] *کهکشانی اینترنتی*^۲ (۲۰۰۱) حوزه‌ی بی‌زمان و فضاهای بی‌مکان را توصیف می‌کند که در آنها تعامل فوری مبتنی بر فناوری، معیار کارهاست. یکی از پیامدهای این وضعیت، ایجاد هویت‌ها و شهروندی‌های جدید جهانی است (هوبارد، ۱۳۹۶).

سیاست در دهه ۲۰۵۰ دیگر مبتنی بر زور و از جنس قدرت نیست در عین حال، قدرت سیاسی دیگر قدرت متمرکز بر عقلانیت ابزاری نیست، بلکه مبتنی بر عقلانیت ارتباطی^۳ (به تعبیر هابرماس) می‌باشد که این عقلانیت ارتباطی، اساساً فرایندی فرهنگی و مبتنی بر پیشرفت اندیشه‌ها بر اساس منطق درونی خود آنهاست (بشیریه، ۱۳۸۰). فرایند عقلانیت فرهنگی، بر خلاف عقلانیت ساختاری یا ابزاری، فرایندی رهائی بخش است، که فرایند عقلانیت فرهنگی ریشه در عقلانی شدن مذهب دارد و با نیمه دوم فرایند، که

عقلانیت ابزاری و بوروکراتیک است، در تعامل قرار می‌گیرد. در صورتیکه فرهنگ توانایی برقراری رابطه تفسیر شود، آنگاه این رابطه در ارتباط با «دیگری»^۴ و در ارتباط با «خود»^۵ تعریف می‌شود. بر همین اساس، شهروند دهه ۲۰۵۰ ایرانی، به کمک فناوری مجازی (عقلانیت ابزاری) فاصله خود را با جهان توسعه یافته کاهش می‌دهد و در حال تبدیل به شهروندی خودساخته می‌شود که گاهی از خود دستور می‌گیرد، هر چند که در عالم واقع، فرسنگ‌ها با جهان مذکور فاصله دارد. این فرد، وقتی قرار است با دنیای بیرون (دیگری)، در قالب شهروند بومی و شهروند جهانی، ارتباط برقرار کند، الزاماً نیاز دارد که میان خصوص و عموم رابطه برقرار کند و پیوند خود را با جامعه فرهنگی بازسازی نماید. بنابراین، حکمرانی شهری در هم افقی با شهروندان صورتبندی می‌شود نه به صورت سلسله مراتبی؛ که این هم افقی از خود فرد شروع می‌شود تا به شهروند جهانی ختم شود. هانزی لوفور معتقد است که شهرنشینی در معنای امروزی آن، دیگر ساختن بزرگراه‌ها، آسمان خراش‌ها، تونل‌ها، پارک‌ها و بناهای مختلف یا تمرکز بیشتر جمعیت در شهرها نیست [عقلانیت ابزاری]، بلکه شهر باید از ظرفیت‌های لازم برای تقویت و رشد فرهنگ جامعه [عقلانیت ارتباطی] بشـری برخوردار باشد (فاضلی، ۱۳۹۴). لازم‌ه تقویت و رشد فرهنگ شهری، برخوردار شدن از یک رژیم حقوقی می‌باشد که هانزی لوفور از آن تحت عنوان "حق بر شهر" نام می‌برد، دیوید هاروی نیز، با تأسی از لوفور، حق بر شهر را چیزی فراتر از حق یک فرد یا گروه برای دسترسی به منابعی می‌داند که در شهر تبلور می‌یابد. علاوه بر این، حقی جمعی است نه حق فردی، زیرا دگرگون سازی شهر به ناگزیر به اعمال قدرت جمعی بر فرایندهای شهر و زاد و رشد شهری وابسته است (هاروی، ۱۳۹۵). مضمون فرهنگ در شهر

۳-۳-۳. شبکه حکمرانی شهر-دولت

۱- Auto-Organization
۲- Internet Galaxy
۳- Communicative Rationality

۴- the otherness

۵- self

دولت مرکزی نقش تسهیل‌گری و مدیریت کلان شبکه را دارد و بر اساس دیدگاه سبیرنتیکی، که هر سیستمی دارای یک مرکز فرماندهی می باشد، دولت مرکزی نیز، در پیوند با خرده شبکه‌های شهری، کلان شبکه دولت-کشور را تشکیل می‌دهد که در مقایسه با دولت کشور تاریخی، قدرت سخت محسوب نمی‌شود؛ بلکه کار ویژه آن، رصد کردن و راهبری چشم‌اندازهای کلان سیاست‌گذاری و در عین حال نظام بخش سیاست‌هایی می‌باشد که توسط شهر-دولت‌های شبکه‌ای قوام یافتند.

۳-۴. پس‌نگری (چگونه به سمت چشم‌انداز حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای حرکت کنیم؟)

یک ضرب‌المثل ژاپنی (!) می‌گوید: چشم‌انداز بدون عمل مثل رؤیا و عمل بدون چشم‌انداز مثل یک کابوس شبانه است. بنابراین، آنچه تا کنون از چشم‌انداز بیان شده است در اصل هیچ وجه عملیاتی نداشته و صرفاً توصیفی از یک رؤیا بوده است. برای گذار از رویا به چشم‌انداز، باید فرایند عملیاتی تدارک دیده شود. پس‌نگری وجه عملیاتی چشم‌انداز است. یعنی پس از اینکه چارچوب‌های چشم‌انداز مشخص شد، از ماقبل چشم‌انداز تا زمان حاضر (۲۰۲۰)، بصورت مرحله‌ای بررسی شود، بدین منظور، که چه محورهایی و یا چه خطوط و مسیری در پیش گرفته شود تا چشم‌انداز مورد نظر یا تصویر بزرگ تحقق یابد. با توجه به اینکه چشم‌انداز این تحقیق در افق زمانی ۳۰ ساله (۲۰۵۰) می‌باشد، می‌توان ۶ نقطه ۵ ساله با راهبردهای مشخص تفکیک کرد: چه راهبردی باید در سال ۲۰۴۵ در دستور کار قرار داد تا موجب شکل‌گیری چشم‌انداز ۲۰۵۰ شود؟ چه راهبردی باید در سال ۲۰۴۰ در دستور کار قرار گیرد تا منجر به راهبرد سال ۲۰۴۵ گردد؟ و به همین ترتیب تا سال ۲۰۲۰. بر این اساس شش رهیافت به صورت برنامه‌ریزی معکوس، برای رسیدن به چشم‌انداز توسعه حکمرانی شهری در سال ۲۰۵۰ ارائه می‌شود:

شبکه‌ای که دلالت بر انواع ارتباط از جنس فرهنگ دارد، نه تنها ناقض پیشینه تاریخی و تمدنی ایران نمی‌باشد بلکه برپا دارنده نوعی سیاست است که در اندیشه سیاسی ایرانی موجود ولی تا کنون مهجور مانده است. سیاستی که نه بر پایه زور و اطاعت است بلکه بر پایه تحقق رفتارهای فردی و جمعی با وجهی اخلاقی می‌باشد. به عنوان نمونه، فارابی (نخستین فیلسوف مسلمان)، در کتاب المله، سیاست و اخلاق را دوج علم مدنی می‌داند و حد فاصلی را میان اخلاق و سیاست قائل نمی‌شود و سیاست را نتیجه تحقق افعال ارادی انسان می‌داند. فارابی حتی خانواده را جز دولت می‌داند و سعادت فردی را جدا از زندگی مدنی و یا زندگی در میان امت، قبول ندارد (داوری اردکانی، ۱۳۸۹). این نوع قرائت از سیاست، به چارچوب شبکه کنشگر بسیار نزدیک است که قابل بازخوانی و بازنگری می‌باشد بر اساس آنچه مطرح شد باید گفت که سیاست و حکمرانی در چشم‌انداز ۲۰۵۰ شهرهای ایران، از نوع ارتباط فرد در امتداد شبکه است و دیگر نظام سلسله مراتبی و زور و خشونت محلی از اعراب ندارد. هانا آرنت می‌گوید قدرت سیاسی، اگر به درستی فهمیده شود، از خشونت سرچشمه نمی‌گیرد، بلکه از عمل هماهنگ افراد نشأت می‌گیرد. از نظر آرنت، سیاست حوزه اقتناع است نه زور، لذا این نوع سیاست (به زعم آرنت) مبتنی بر تکرر انسانی است که رابطه‌ای مستمر، یا نوعی و صورتی از رابطه است که به وسیله‌ی آن، شهروندان اعمالشان را هماهنگ می‌کنند و پیش‌بینی ناپذیری را، که بهای آزادی است، تخفیف می‌دهند. بنابراین، سیاست اساساً رابطه‌ای است میان افراد برابر، میان شهروندان که منجر می‌شود به مساوات طلبی (لسناف، ۱۳۸۵). از سوی دیگر، وجه نیمه خودفرمانی شهر-دولت نیز قابل بررسی است که در چه جایگاهی از شبکه قرار می‌گیرد. آموزه نیمه-خود فرمان دلالت بر فرد شهروندان ندارد بلکه پیوندهای فرهنگی، در قالب هویت ملی، و ارتباطات بوروکراتیک یا ابزاری را با دولت مرکزی، که به دولت کوچک شده‌ای تبدیل گردید، برقرار می‌کند. در این روایت،

آمد. مهمترین هدف بهینه مشترک در توسعه دولت شهر شبکه‌ای، شکل‌گیری پایداری شهری می‌باشد. مفهوم پایداری به عنوان تشریح‌کننده وضعیت یا حالتی مطلوب یا مجموعه شرایطی است که تداوم داشته باشد (ساسان پور، ۱۳۹۰). برخی از مشخصات کلیدی پایداری شهری عبارت‌اند از: برابری بین نسل‌ها، برابری درون نسل‌ها که شامل برابری اجتماعی، جغرافیایی و حکومتی، حفاظت از محیط طبیعی و زندگی در چارچوب ظرفیت تحمل آن، استفاده از منابع تجدید نشدنی، بقای اقتصادی و تنوع جامعه خوداتکا، رفا فردی و رفع نیازهای اساسی افراد جامعه (همان). بنابراین می‌توان بیانیه‌ی مأموریت دولت شهر شبکه‌ای در ایران را در پاسخ به پنج پرسش اساسی ذیل تنظیم کرد:

- ۱- دولت-شهر شبکه‌ای چه نیازی از جامعه را برآورده می‌کند؟
- ۲- جامعه هدف دولت-شهر شبکه‌ای چه کسانی هستند؟
- ۳- قلمرو فعالیت دولت-شهر کجاست؟
- ۴- هدف بهینه فعالیت در دولت-شهر چیست؟
- ۵- چگونه می‌توان به هدف بهینه مورد نظر رسید؟

در پاسخ به پرسش‌های مذکور، بیانیه‌ی مأموریت حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای در ایران را در بازه زمانی ۳۰ ساله، به شرح ذیل ابراز داشت: سازمانها و نهادهای شهری با توانمندسازی شهروندان و گسترش فناوری‌های نوین در شهرهای ایران، باید بتوانند پایداری شهری در دولت-شهرها را از مسیر توسعه سیاسی، اقتصادی، انسانی و توسعه فناوری تحقق بخشند.

۳-۶. ارزش‌های بنیادین دولت-شهر شبکه‌ای (خطوط راهنما یا خط قرمزهای مسیر کدامند؟)

ارزش‌ها در واقع باورها و اصول بنیادینی هستند که عمیقاً به آنها اعتقاد وجود دارد و تحت هیچ شرایطی نقض نمی‌شوند و بر اساس آنها تصمیم‌گیری و عمل می‌شود. ارزش‌های بنیادین هر نهاد یا سازمان تغییر

- رهیافت ششم (۲۰۴۵): تحول در ساختار حکمرانی سیاسی (تحول ساختاری سیاست حکمرانی)؛
- رهیافت پنجم (۲۰۴۰): تجهیز تمام شهرهای ایران به فناوری‌های نوین (دولت-شهر الکترونیک)؛
- رهیافت چهارم (۲۰۳۵): توسعه زیرساخت‌های فناوری‌های نوین (زیرساخت‌سازی الکترونیکی)؛
- رهیافت سوم (۲۰۳۰): توسعه آموزش نیروی انسانی و فرهنگ در تمام سطوح جامعه (توسعه آموزشی)؛
- رهیافت دوم (۲۰۲۵): توسعه اقتصاد معیشتی جامعه (توسعه اقتصادی).
- رهیافت اول (۲۰۲۰): توسعه ارتباطات سیاسی صلح‌آمیز منطقه‌ای و بین‌المللی (توسعه سیاسی).

۳-۵. مأموریت تشکیل دولت-شهر شبکه‌ای (ما که هستیم و در چه مسیری باید حرکت کنیم؟)

بیانیه چشم‌انداز، آرزوهای پخته یک فرد، سازمان، مجموعه، شرکت یا کشور را در آینده نسبتاً دور بیان می‌کند، مأموریت یا رسالت نیز، سندی است که طیف فعالیت و مسیر فعالیت یک فرد، سازمان، مجموعه، شرکت یا کشوری را در جهت آینده مشخص می‌کند. مأموریت یا رسالت، فلسفه وجودی هر سازمان و نهاد و یا حکومت می‌باشد که حیاتبخش، معنابخش و هویت بخش به آنها می‌باشد. چشم‌اندازی که در آن مأموریت به دقت مورد بررسی قرار نگرفته باشد، صرفاً یک بیانیه خام اندیشانه و نافرجام خواهد بود. مأموریت کاری است که از امروز آغاز و تا رسیدن به چشم‌انداز به طور مستمر ادامه دارد و در واقع مسیر حرکت را نشان می‌دهد. از سویی دیگر، بیانیه‌ی مأموریت باید وجه تمایز و کار ویژه‌ی خود را در ارتباط با رفع نیازهای جامعه نسبت به سایر نهادها و سازمان‌ها مشخص کند. از جمله کارکردهای اساسی که بیانیه‌ی مأموریت دارد، آن است که وحدت نظر مشترک و هدف مشترک در بین افراد یک مجموعه ایجاد می‌کند و در تقویت و استمرار آن، ارزش‌ها و اهداف متعالی بوجود خواهند

شبکه ای ساختن شهر، پایداری شهری را گسترش دهند، آنگاه در سال ۲۰۵۰ میلادی چشم‌اندازی به صورت حکمرانی دولت-شهر شبکه‌ای در ایران وجود خواهد داشت. چنین چشم‌اندازی به تحول در سیاست، اقتصاد، نیروی انسانی، فناوری و حکمرانی مشروط است. در این چارچوب، همانطور که در مقدمه بیان شد، فضای جغرافیایی در پیوند با حکمرانی و سیاست‌ورزی اهمیت زیادی خواهد داشت. با ورود فناوری های جدید و دنیای مجازی، باید نگاه کلاسیک به فضای جغرافیایی را به «فضای مجازی» تسری داد و تأثیر فضای مجازی را نباید بی اهمیت پنداشت. از سوی دیگر، ایران در حال مواجهه شدن با چرخش پارادایمی است که این پارادایم تحت تأثیر امواج سه گانه پسامدرنیته (فرهنگ، محیط زیست و زنان) قرار دارد و می تواند در فضا سازی شهر موثر واقع گردد. امروزه موضوع فرهنگ در همه دانش‌های انسانی و اجتماعی غلبه یافته و موضوع کانونی شده است. دیوید چنی از این چرخش به عنوان ظهور پارادایم فرهنگ‌گرا نام می‌برد (فاضلی، ۱۳۹۸). محیط زیست نیز موج جدیدی ایجاد کرده است که تمام برنامه‌ریزی ها و صورتبندی های بشری را تحت‌الشعاع خود قرار داده است. آلودگی، بحران آب، لایه ازن، گرم شدن زمین و بسیاری دیگر از مسائل مربوط به محیط زیست به صورت شاخصی درآمده است که هر چشم انداز یا بیانیه مأموریتی بدون در نظر گرفتن ملاحظات زیست محیطی محکوم به شکست است. در چارچوب امواج سه گانه، لحاظ کردن زنان به دلیل نیاز به تغییر در پیشرفت است. جامعه زنان که بیش از ۵۰ درصد جمعیت کشور را در بر می‌گیرد، اگر شرایط فعالیت و نقش‌آفرینی مشارکت جویانه به نحو بهینه‌ای برای آنها مهیا نگردد، هر تلاشی در جهت تغییر و هماهنگی با چرخش پارادایمی محکوم به شکست است. از سوی دیگر، پتانسیل تغییر و تحول در زنان صفتی بسیار بارز و برجسته است. به همین خاطر، النورا مازینی (اولین زن آینده‌پژوه) استدلال می‌کند که زنان توانایی بیشتری برای درک تغییرات اولیه دارند؛ چرا که آنها سازندگان این نظام غالب [نظام مردسالار]

نمی‌کنند، حتی اگر محیط هم تغییر کند. این ارزش‌ها ریشه در اخلاق، مذهب، سنت و فرهنگ افراد و جوامع دارد (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳). معمولاً ارزش‌های بنیادین باید بین ۵ تا ۱۰ ارزش باشند و مختصات آنها مشتمل اکتشافی (نه ابداعی)، پایداری، محدود، واضح و روشن بودن باشد. در برابر ارزش‌های بنیادین و پایدار، ضدارزش‌هایی هم وجود دارد. همانطور که باید مطابق با ارزش‌ها، مأموریت را به پایان رساند، ضد ارزش‌ها نیز خطوط قرمزی هستند که باید از آنها دوری جست. برای ارزش‌های بنیادین دولت-شهر شبکه‌ای در ایران، در پیوند با بیانیه چشم‌انداز و مأموریت مطرح شده در فوق، می‌توان چند ارزش بنیادین را بر شمرد:

- ۱- تعالی‌بخشی: سیاست در دولت-شهر شبکه سیاست به کرامت تک تک انسان‌ها بر اساس آموزه‌های قرآنی و سنت پیامبر اسلام (ص) توجه دارد. در این نوع سیاست، هر رفتاری که مانع از رشد و تعالی انسان بشود، قابل طرد می‌باشد؛ حقوق انسان‌ها، بدون توجه به نژاد، جنسیت، مذهب و اعتقادات سیاسی باید محترم شمرده شود؛
- ۲- فرهنگ‌گرایی: کنش ارتباطی شهروندان باید در مسیر تبدیل از کنش ابزاری به کنش ارتباطی هدایت گردد؛
- ۳- نوآوری و خلاقیت: تمام برنامه‌ها و پروژه‌ها در دولت-شهر شبکه‌ای باید در راستای خلاقیت و نوآوری قرار گیرد؛
- ۴- مشارکت‌گرایی: رمز موفقیت پرشتاب کشوری مثل چین، وجود مشارکت جمعی و همکاری گروهی و تیمی است، لذا مشارکت جویی در پیشبرد اهداف کوتاه مدت و بلند مدت، لازمه تحقق شبکه شهری می‌باشد.

۴. نتیجه‌گیری

آغازگاه تحول، نه دولت کشور، نه اتحاد منطقه‌ای و جهانی؛ بلکه شهر می‌باشد. اگر ارکان توسعه شکل بگیرد و مأموریت نهادها و سازمانهای شهری با

- ۱۲- دیاکونوف، م.م. (۱۳۵۱). *اشکانیان*. ترجمه کریم کشاورز. تهران: انتشارات پیام.
- ۱۳- رانسیر، ژاک. (۱۳۸۸). *ده تتر درباب سیاست*. ترجمه امید مهرگان. تهران: رخ داد نو.
- ۱۴- ساسان پور، فرزانه. (۱۳۹۰). *میانی پایداری توسعه کلانشهرها: با تاکید بر کلان شهر تهران*. تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
- ۱۵- سایت فرهنگ امروز (۱۳۹۷)، *تکنولوژی، انسان و جامعه*؛ تاریخ بازیابی ۱۳۹۷/۰۱/۱۵، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۸/۰۶/۲۴.
- ۱۶- سردار، ضیاءالدین. (۱۳۸۶). *آینده: تمام آنچه اهمیت دارد*؛ ترجمه محسن طاهری دمنه، تهران: آینده پژوه.
- ۱۷- شعبانی، امامعلی، کامیاب، جمال. (۱۳۹۱). *سیاست شهری در تاریخ معاصر ایران (۱۲۹۹-۱۳۳۰ ه.ش)* با تاکید بر فضاهای عمومی شهر تهران؛ *فصلنامه باغ نظر*، سال نهم، شماره ۳: ۸۳-۹۲.
- ۱۸- صادقی، سعید. (۱۳۸۸). *سیر اندیشه سیاسی در غرب (الف)*. تهران: دانشگاه پیام نور.
- ۱۹- صدیق سروستانی، رحمت الله. (۱۳۹۱). *جامعه شناسی شهری*. تهران: نشر علمی.
- ۲۰- عالم، عبدالرحمن. (۱۳۷۷). *بنیادهای علم سیاست*. تهران: نشر نی.
- ۲۱- عنایت الله، سهیل. (۱۳۸۹). *پرسش از آینده*. ترجمه مسعود منزوی. تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- ۲۲- فاضلی، نعمت الله. (۱۳۹۴). *فرهنگ و شهر*. تهران: انتشارات تیسرا.
- ۲۳- فخرایی، مرضیه و کیقبادی، مرضیه. (۱۳۹۳). *نگاهی به روش های آینده پژوهی*. تهران: آینده پژوه.
- ۲۴- قاضی، ابوالفضل. (۱۳۸۰). *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۵- کورنیش، ادوارد. (۱۳۹۴). *آینده پژوهی پیشرفته*. ترجمه سیاوش ملکی فر با همکاری فرخنده ملکی فر. تهران: اندیشکده آصف.
- ۲۶- لسناف، ایچ مایکل. (۱۳۸۵). *فلسوفان سیاسی قرن بیستم*. ترجمه خشایار دیهیمی. تهران: نشر ماهی.
- ۲۷- مرادی، اسکندری، افضل، رسول. (۱۳۹۲). *اندیشه های جدید در ژئوپلیتیک*؛ تهران: انتشارات زیتون سبز.

نبوده اند. آنها می توانند بسیار آسان تر از عهده موقعیت های پیچیده ای برآیند که در آن احساس و شهود به اندازه نیروی عقلانی حائز اهمیت است (سردار، ۱۳۸۶). با در نظر گرفتن این امواج (پارادایم آینده)، همچنین در نظر گرفتن رفتارهای تاریخی تحت عنوان روندهای تاریخی دولت شهر در ایران (پارادایم گذشته)، می توان بیانیه چشم انداز دولت-شهرهای ایران را به صورت شبکه ای در ۲۰۵۰ یا پس از آن تدوین نمود و الگوی مأموریت های سازمانی، سیاست گذاری ها و قانون گذاری های خرد و کلان قرار داد.

منابع

- ۱- مصاحبه عقیل ذغافله. (۱۳۹۸). *منتشر یافته در گروه تلگرامی نعمت الله فاضلی*. تاریخ مشاهده ۱۳۹۸/۰۶/۲۲.
- ۲- ارسطو. (۱۳۸۷). *سیاست*. ترجمه حمید عنایت. تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.
- ۳- بابایی فرد، اسداله، گنجی، محمد، حیدریان، امین. (۱۳۹۳). *بررسی تأثیر اینترنت بر هویت چندفرهنگی*. *مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*. ۲ (۴): ۹۷-۱۲۵.
- ۴- بشیریه، حسین. (۱۳۸۰). *تاریخ اندیشه های سیاسی قرن بیستم (ج ۱)*. تهران: نشر نی.
- ۵- بشیریه، حسین. (۱۳۹۵). *جامعه شناسی سیاسی*. (چاپ بیست و پنجم). تهران: نشر نی.
- ۶- بوشاسب، فیض الله، انیکایی، پریسا. (۱۳۸۹). *شهر و زمینه های شکل گیری و اجزاء تشکیل دهنده آن در ایران باستان*. *مجله پژوهش های تاریخی دانشگاه سیستان و بلوچستان*. ۷-۱۸.
- ۷- تورن، آلن. (۱۳۹۶). *پارادایم جدید*. ترجمه سلمان صادقی زاده. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۸- حافظنیا، محمدرضا و همکاران. (۱۳۹۴). *سیاست و فضا*؛ مشهد: نشر پاپلی.
- ۹- داوری اردکانی، رضا. (۱۳۸۹). *فارابی: فیلسوف فرهنگ*. تهران: نشر سخن.
- ۱۰- دنیای اقتصاد. تاریخ ۱۳۹۷/۰۷/۲۱، شماره ۴۴۴۶.
- ۱۱- دوسک، وال. (۱۳۹۳). *درآمدی بر فلسفه تکنولوژی*. ترجمه مصطفی تقوی، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

- ۲۸- مورن، ادگار. (۱۳۹۴). *درآمدی بر اندیشه‌ی پیچیده*؛ ترجمه افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی.
- ۲۹- نقیب‌زاده، احمد. (۱۳۹۰). *تاریخ دیپلماسی و روابط بین‌الملل*؛ تهران (چاپ دهم): نشر قومس.
- ۳۰- هاروی، دیوید. (۱۳۹۵). *از حق به شهر تا شهرهای شورشی*. ترجمه خسرو کلانتری و پرویز صداقت. تهران: نشر آگه.
- ۳۱- هوبارد، فیل. (۱۳۹۶). *شهر*. ترجمه افشین خاکباز. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۳۲- گروه آینده نگاران سازمان توسعه ملل متحد (یونیدو). (۱۳۸۷). *راهنمای آینده‌نگاری فناوری یونیدو*، مترجمان: سونیا شفیعی اردستانی و دیگران. تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

